

ÚLOHA HODNOT V ROZHODOVACÍCH PROCESECH

JARMILA RYBOVÁ, Institut pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů, Praha

Hodnocení se významně podílí na utváření aktivního vztahu člověka k světu. Je jeho předpokladem a jedním z konkrétních prostředků řízení tohoto vztahu. Hodnocení je spjato s poznáním, je specifickou formou vztahu člověka ke skutečnosti. Zaměřuje aktivitu člověka na to, co je podstatné, závažné, rozhodující. Poznání hodnot předmětů a jevů, se kterými se člověk setkává, mu umožňuje rozvíjet společenskou praxi orientovanou na aktivní, cílevědomé a plánovité měnění podmínek své vlastní existence.

V marxisticko-leninské filosofii je hodnocení vyjádřením specifické stránky vztahu subjektu a objektu na rozdíl od koncepcí subjektivistických, kde představuje sebereprojekci individua do skutečnosti, a objektivistických, kde je hodnota vůči člověku zcela vnější. Poznání a hodnocení jsou dva momenty jednotného duchovního a praktického osvojení si světa člověkem. Pravdivost poznání, adekvátnost hodnocení a přiměřenost norem se prověřuje praxí.

V procesu racionálního rozhodování jakožto součásti řízení společenských dějů se vzájemně doplňují a podmiňují subjektivní a objektivní momenty hodnocení. Racionální rozhodování se opírá mimo jiné o předpovědi budoucích stavů objektu, kterého se má rozhodnutí týkat, dále o hodnocení řady faktů, která buď bezprostředně vypovídají, anebo zprostředkovaně souvisí s minulými stavy objektu, s jeho současným stavem a s alternativami jeho budoucích stavů. Výsledné rozhodnutí pak vychází v neposlední řadě z určitého uspořádání ohodnocení jednotlivých eventualit, což předpokládá existenci pořádací relace. Výchozí kritérium pro systém hodnocení je v těsné spojitosti s hodnotami v axiologickém smyslu.

Účast hodnot v rozhodovacím procesu patří k specifickým rozhodování v řízení společenských systémů. Ve společenských systémech je řízení a především rozhodování mnohokritériální, čili možnost srovnatelnosti, ev. převoditelnosti hodnot na společného jmenovatele je značně komplikovaná. Navíc neexistuje jediná stupnice hodnot, která by byla závazná pro všechny jedince a vhodná pro všechny situace. Ve svém příspěvku se pokouším osvětlit funkci hodnot v rozhodovacích procedurách.

Racionální rozhodování se opírá mimo jiné o komparativní odhad alternativ, které jsou východiskem pro posouzení toho, co je nejlépe učinit, co je potřeba učinit přednostně a pod. Rozhodování, které je současně praktickým zdůvodněním konkrétní akce, musí řešit nejen otázku, zdali vykonání určité konkrétní akce bude dobré, ale také otázku, jak dalece dobré to bude. Musí pracovat v detailu s nějakou sousta-

vou priorit, s jejich stupňováním vzhůru i dolů (t. j. např. s výhodami i nevýhodami, zisky i cenami).

Soustava priorit respektuje nejen uznané hodnoty, ale také dostupné prostředky k realizaci alternativních směrů činnosti. To není míněno ve smyslu vyhoceného pragmatického stanoviska „účel světí prostředky“, nýbrž pouze tak, že ani cíl ani prostředky nemohou být v rozhodnutí uvažovány izolovaně. Rozhodnout se pro nejvyšší hodnotu není totéž, co rozhodnout se optimálně.

Soustava preferencí (synonymně: priorit) je velmi úzce spjata s nějakým uspořádáním hodnot. Mluvíme-li o uspořádání hodnot, mlčky předpokládáme, že existuje pořádací relace (ireflexivní, asymetrická, tranzitivní), která nějaké uspořádání umožňuje. Tento předpoklad však v drtivé většině situací není splněn. Tých jev (předmět, vlastnost a pod.) můžeme hodnotit z různých pozic, na základě různých kriterií. Kromě toho vůči konstantnímu kriteriu hodnocení může vystupovat řada hodnot jako indiferentní. To znamená, že mezi některými hodnotami nemusí existovat dostatečně silná vazba, která by umožňovala jejich uspořádání.

V axiologické literatuře se často hovoří o hodnotové stupnici nebo hodnotovém žebříčku. Jedná se o jakýsi lineární model hodnotového systému, který je idealizací skutečného stavu věcí. Hodnotová stupnice může vystupovat jako část komplexního, složitě strukturovaného systému hodnot, část vymezená pomocí určitého kriteria. Se změnou kriteria se mění pořadí hodnot ve stupnici, což se stává i v důsledku změn samotných hodnot, např. vlivem působení sociálních a psychologických faktorů.

Množina hodnot, které vyznává jednotlivec nebo skupina, může být obecně seřazena v hodnotové stupnici na vyšší a nižší a někdy může být uspořádána přísně hierarchicky (myslí se uspořádání v matematicko-logickém smyslu). Nejde jenom o odpověď na otázku „ano — ne“, zdali jedinec nebo skupina lne či nelne k určitým hodnotám, ale na otázku míry jejich zaujetí pro tyto hodnoty.

Hodnocení na základě hodnotové stupnice má komparativní charakter. Konstatuje kvalitativní odlišnost mezi různými stupni výskytu hodnoty. Tuto odlišnost je možno postihnout i pomocí kvantitativních určení, jestliže máme k dispozici, nebo jsme schopni účelně zavést měřítko, míru, v ideálním případě metrickou funkci. Potom mluvíme o tzv. „ohodnocení“.

Ohodnocením něčeho rozumíme stanovení míry, v jaké to obsahuje, reprezentuje nebo ztělesňuje určitou hodnotu. Je to komparativní odhad nebo měření s ohledem na tuto hodnotu. Srovnávání stupňů nebo měření míry se může realizovat v kontextech, do nichž hodnoty nevstupují, jako např. měření fyzikálních veličin a pod. Ohodnocování může vést k zcela rozdílným výsledkům vzhledem k roli hodnot ve vztahu k uvažovanému objektu. Ohodnocování má zpravidla účelný charakter. Ohodnocujeme se zřetelem k jistým vymezeným výsledkům s ohledem na potenciální prospěšnost.

Každá stupnice ohodnocení představuje jistý systém preferencí uspořádaných pomocí vybraného kriteriia. Právě výběr tohoto kriteriia má bezprostřední vztah k některému uznávanému systému hodnot. Mezi hodnotou a preferencí (ve smyslu racionální preference a objektivní preferovatelnosti) vždy existuje těsná vazba, preference je obecně založena na komparativním ohodnocení uvažovaných prvků. V době velmi nedávné jsme mohli být svědky mnoha pokusů o vybudování formální systematizace pro pojetí preferovatelnosti, tzv. „logiky preferencí“.

Soustava preferencí je základnou pro rozhodování. Osobní preference slouží v mnoha, i když ne ve všech případech jako ukazatel hodnot jedince a obráceně, jeho hodnoty mohou být odráženy v jeho preferencích. To však neznamená, že by bylo možno ztotožnit preference s hodnotami. Ačkoli preference jsou pro pochopení hodnot nesporně důležité, jejich úloha v hodnotovém systému by neměla být přeháněna (k čemuž inklinují především ekonomové).

Vidíme tedy, že hodnoty vstupují do rozhodovacích procesů nikoli bezprostředně, nýbrž zprostředkovaně. Celá otázka se komplikuje v případech, kdy subjekt rozhodování je kolektivní. Problém kolektivního rozhodování obecně znamená takové spedenocení systémů preferencí jednotlivých rozhodujících osob, aby bylo možno vypracovat jednotný systém preferencí pro kolektiv složený z těchto osob. Již Lenin upozorňoval na to, že při nesprávném pojetí „kolektivnosti rozhodování“ se může fakticky vytvářet nezodpovědnost jednotlivců, kteří se schovávají za „kolektiv“.

Při tvorbě kolektivního systému preferencí se zpravidla v praxi střetávají různá ohodnocení a různá hodnotící hlediska. Pořadí hodnotících kriterií co do jejich závažnosti a významu přitom (obvykle nelze stanovit anebo jen s velkými obtížemi, uplatňují se tedy současně. Ve snaze po matematizaci a formalizaci tohoto problému došlo v poslední době k vzniku řady nových metod — metod „agregace hodnocení“.